

**ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ (ЛЮТИЙ – ЖОВТЕНЬ 1917 р.)**

Стаття присвячена дослідженню податкової політики Тимчасового Уряду в українському селі.

Однією із підвалин стабільного економічного розвитку держави є виважена, продумана податкова політика. Тому вивчення історичного досвіду, на прикладі діяльності Тимчасового Уряду, надзвичайно важливе у процесі реформування податкової системи. Оподаткування селянства в історичному контексті завжди викликало інтерес науковців. Однак такого роду студії здебільшого висвітлюють загальний розвиток податкової системи держави, податкову політику в цілому в Україні та її законодавче забезпечення [1–2, 5–7]. Окремого спеціального дослідження, яке б розкривало податкову політику Тимчасового уряду в українському селі, поки що немає. Цими обставинами й обумовлюється актуальність обраної для статті теми.

Автор даної розвідки ставить за мету висвітлити податкову політику Тимчасового Уряду в українському селі з березня 1917 р. по жовтень 1918 р. Об'єктом вивчення визначено політику Тимчасового Уряду у сфері оподаткування, предметом – заходи в оподаткуванні українського селянства.

Лютнева революція 1917 р. виявилася переломним моментом у долі багатьох народів Російської імперії, в тому числі й українців. Вона активізувала не тільки загальнодемократичний, але й національно-визвольний рух на території колишньої імперії Романових. Уперше за багато років в українського народу з'явилася можливість утворити власну державу. 3 березня 1917 р. у Києві почала функціонувати Українська Центральна Рада, яка з перших днів діяльності стала набувати статусу законодавчого органу. Однак, будучи залежною від Тимчасового уряду, власної податкової політики вона проводити не могла, тому всі податки збиралися за старою системою [1, 134].

Поземельний податок було впроваджено ще 10 грудня 1874 р. і суттєвих змін він не зазнав [2, 33]. Механізм визначення ставок податку та його збору регулювався «Уставом про прями податки». За одиницю оподаткування державним поземельним податком були селянські надільні та общинні землі, окрім казенних. Загальна губернська сума податку затверджувалася міністром фінансів. Механізм її нарахування був таким: загальна площа десятин землі, що підлягали оподаткуванню, множилася на середню по губернії ставку податку з десятини землі, затверджену законодавчо. Сума податку, призначена міністром фінансів, розподілялася між повітами губернськими земськими зборами відповідно до кількості, цінності чи дохідності земель кожного повіту. Сума податків, призначена губернськими земськими зборами на повіт, розкладалася між селянськими общинами чи окремими землевласниками повітовими земськими управами на підставах, визначених повітовими земськими зборами для розкладки місцевих

земських зборів [3, 2]. Розкладка державного поземельного податку між повітами проводилася в губерніях Казенною палатою, її пропозиції затверджувалися Губернським комітетом у справах земського господарства. У разі незгоди губернатора чи голови Казенної палати з думкою більшості комітету справа передавалася на розгляд Міністра фінансів спільно з Міністром внутрішніх справ [3, 2–3].

Існували категорії ділянок, які звільнялися від оподаткування поземельним податком. Серед них були землі євреїв-хліборобів, ліси, що вважалися захисними лісовими площами, землі, зайняті штучними лісами на строк 30 років з дати висадки лісу. Також за згодою міністра фінансів від поземельного податку на строк до 3-х років звільнялися селянські общини, які прийняли серйозні заходи з покращення ґрунтів на землях, залишених переселенцями [3, 2–3].

Повітові земські управи повинні були доставляти казенним до 1 листопада кожного поточного року дані про платників податків. Зокрема, інформацію про розміри десятин, які підлягали оподаткуванню, та загальну суму податку з них. У разі відсутності таких відомостей податок з платника визначався за ставками попереднього року. Державний поземельний збір як селянами, так й іншими платниками цього податку вносився двічі на рік. За першу половину року з 1 січня по 30 липня, другу – з 1 липня по 31 грудня включно. Невнесений платниками податок вважався недоздачею, на яку нараховувалася пеня по 1 % в місяць, але рахунок вівся не за кількістю днів, а по місяцях. Так, після 15 числа неповний місяць рахувався за повний. Для спрощення обрахунків сума пені заокруглювалася до цілих. Сума в 50 коп. рахувалася за руб., а менша сума в розрахунок не бралася [3, 2–4]. Сплата недоздач із казенних зборів, які накопичувалися під час переходу землі від одного господаря до іншого, покладалася на нового власника.

Для збору недоздач державою був передбачений такий механізм: місцеве казначейство після збігання терміну по сплаті податку передавало інформацію по недоздачах та їх платниках до органів МВС протягом тижня. Для сплати недоздачі давався строк у 2 місяці, після чого правоохоронні органи вдавалися до примусового її стягнення, вираховуючи з прибутків неплатника. Якщо протягом 1,5 року недоздача не була стягнута, то майно неплатника або ділянка продавалася з аукціону за розпорядженням Губернського правління і з дозволу Казенної палати [3, 4]. Надавати розстрочку у сплаті недоздач міг тільки міністр фінансів за погодженням з міністром внутрішніх справ, але у сумі не більше 3 тис. руб. на строк до 5 років. В особливо складних випадках міністр фінансів за погодженням з міністром внутрішніх справ міг надавати розстрочку і відстрочку недоздач, які рахувалися за селянами всіх категорій без обмеження суми з умовою розрахунків строком до 5 років. Загальна тривалість розстрочок становила не більше 10 років. У разі необхідності надати селянам пільги на сплату окладних зборів губернське керівництво робило розпорядження про призупинення збору до часу розгляду цих клопотань та стягнення недоздач шляхом віддачі боржників на заробітки і продажу їх майна.

Виплата земського земельного збору регулювалася «Уставом про земські повинності». Згідно з законом, земські повинності відправлялися селянами або

шляхом грошових зборів, або натурою по «нарядам и очередям» чи в інший спосіб. Земські повинності, які відбували селяни, поділялися на постійні (звичай, грошові збори) і тимчасові (встановлені на тимчасовий період). До тимчасових належали і надзвичайні збори з земель, які вводилися Імператорським наказом на «час руху військ». На відміну від державних податків, грошові земські збори мали місцеве призначення, оскільки зібрані кошти використовувалися для потреб губернії чи області [4, 129].

Згідно з законом, повинності поділялися на губернські та повітові. Серед них ключове місце належало земському земельному зборові. Він стягувався із «зручних» земель, наданих для користування як приватним особам, так і селянським громадам, та державних, навіть якщо ці землі прибутку не приносили. Під словом «зручні» малися на увазі орні, сінокісні, степові, лісові та інші землі, які значилися в межових книгах, планах, договорах купівлі-продажу тощо.

Державні землі, надільні і ті, власниками яких були селянські громади, обкладалися земськими зборами на тих самих підставах, що й приватні землі. Для правильного нарахування земських зборів у губерніях та повітах створювалися Губернські та Повітові оціночні комісії, головним завданням яких було визначення ставки податку в тому чи іншому повіті та губернії. Зборами даних, необхідних для подальшої оцінки, займалися Губернські земські управи. До їх компетенції входило складання «предположений» про загальні підстави оцінки нерухомого майна і передача цих даних на обговорення Губернської оціночної комісії, а також ведення їх документації.

До обов'язків Повітової земської управи належало: ведення поземельних книг і описів інвентарів всіх належних оцінці земель у повіті, подача даних губернській земській управі, необхідних для загальної оцінки майна, оцінка окремих земель, майна, ведення діловодства Повітової оціночної комісії. Нерухоме майно оцінювалося за середньою частотою прибутковості. Прибутковість земель і лісів вираховувалася за даними останніх 9 років. Для обрахування прибутковості земель повіті розподілялися за якістю ґрунтів та іншими чинниками, які впливали на прибутковість землі. Строки внесення земських податків співпадали у часі зі строками внесення державних земельних податків. До того ж самою державою передбачалося, що земські збори з селянських громад вносяться платниками у скарбницю спільно з державними податками [4, 146п–147].

Через нестабільну політичну та економічну ситуацію податкові надходження до бюджету були мізерними. Ситуація була скрутною, оскільки, з одного боку, частина селян зайняла очікувальну позицію, з іншого, – почастишали погроми маєтків та господарств заможних селян, котрі сплачували найбільше податків до бюджету [5, 15].

Улітку 1917 року Тимчасовий уряд спробував здійснити ряд реформ у податковій сфері. Вони виявилися конче необхідні в умовах величезного дефіциту бюджету, який був спустошений через витрати на постійні бойові дії на фронтах і нестабільною політичною ситуацією. Для більшого наповнення скарбниці було підвищено ставки державного прибуткового податку і введено

новий одночасний податок на фізичні та юридичні особи, чий річний дохід перевищував 10 тис. руб.

12 червня 1917 р. Тимчасовий уряд провів реформу прямого оподаткування, підвищивши неоподаткований мінімум з 850 руб. до 1000 руб. на рік, а мінімальну податкову ставку до 12 руб. з тисячі, тобто з 0,7% до 1,2%. Для порівняння: ставка податку на прибуток у 10 тис. руб. зросла з 3% до 7% [6, 323]. Інший закон, також від 12 червня 1917 р., уводив одноразовий податок для фізичних і юридичних осіб. Таким чином, продовжувалася практика запроваджених ще царатом одноразових податків.

У цьому випадку це був додатковий, тобто повторний прибутковий податок для тих, чий дохід перевищував 10 тис. руб. на рік. Його ставка дорівнювала ставці прибуткового податку. Таким чином, доходи були оподатковані двічі. Для тих, чий доходи перевищували 400 тис. руб. на рік, ставка податку складала 60 % – і це без урахування інших державних і місцевих податків і зборів. При доході в 100 тис. руб. і більше ставка прибуткового податку складала 40 % і вище.

Окрім вищезазначених податків, на селян накладалася також і розверстка продовольства, яке було украй необхідне армії. Вона була встановлена Тимчасовим урядом і продубльована Центральною Радою та Генеральним Секретаріатом [7, 57]. Ставки розверстки для селян були завищені, оскільки точної статистики про врожайність у селянських господарствах не було. За отримане продовольство держава розраховувалася з селянами, однак за зниженими цінами. У випадку відмови селянина поставляти зерно розверстка здійснювалася за ціною на 15% нижчою від твердих цін [8]. Ціни на хліб, які встановлювала держава, були досить низькими, тому багато селян, намагаючись уникнути «хлібної повинності», хотіли приховати, а тоді й збути хліб спекулянтам за набагато вищими цінами, уникаючи сплати податків [9].

Намагаючись запобігти такій ситуації, Тимчасовий уряд видав постанову про передачу хліба державі. Сутність цієї постанови полягає у задачі надлишкового хліба у розпорядженні влади [10]. Варто відзначити, що крім розверстки продовольства на селян накладались реквізиції сільськогосподарського інвентарю. Продовольчі комітети реквізували інвентар, що не використовувався, ним розпоряджався продовольчий комітет для різного роду потреб [11]. Власне держава, проводячи розверстку селян, намагалася забезпечити потреби армії та міста, які через довготривалі бойові дії були у стані продовольчої кризи [12]. Після збору урожаю 1917 року ситуація на селі ще більше загострилася, у разі відмови селян здавати хліб його забирали силами фронтових заготівельних команд. У серпні 1917 р. розверстка здійснювались грубо військовим шляхом. Такі дії підривали довіру незаможних селян до влади [7, 57–59].

Усі податки збиралися Тимчасовим урядом відповідно до законів, що діяли на території Російської імперії. Платежі йшли до загальноросійської державної скарбниці. В умовах прагнення до автономії Центральна Рада могла розраховувати тільки на щедрість Тимчасового уряду.

Література

1. *Ярошенко П.О., Мельник П.В.*, та ін. Історія оподаткування: Навчальний посібник. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004.
2. *Жвалюк В.Р.* Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Організаційно-правові засади діяльності / За наук. ред. проф. О.Н. Ярмаша. – К.: Атіка, 2001. – 70 с.
3. Свод Уставов Российской Империи в ХVІ ст. / Под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского. – СПб.: Б. изд., 1916. – Т. 4: Устав о земских повинностях. – С. 129–367.
4. Свод Уставов Российской Империи в ХVІ ст. / Под ред. И.Д. Мордухай-Болтовского. – СПб.: Б. изд., 1916. – Т.5: Устав о прямых налогах. – С. 1–215.
5. *Чеботарьов Ю.* Селянський рух в Україні в 1917 р. – К.: Держполітвидав УРСР, 1940.
6. *Волобуев П.В.* Экономическая политика Временного правительства. – М.: Изд-во АН СССР, 1962.
7. *Борисов В.И., Чернобаев А.А.* Хлеб, война, революция: Продовольственная политика на Юге России в период Первой мировой войны и революции (1914–1918). – Луганськ, 1997.
8. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 8 січня.
9. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 29 січня.
10. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 27 березня.
11. Южнорусская сельскохозяйственная газета. – 1917. – 9 липня.
12. Вісник Одеського земства. – 1917. – 11 вересня.

**РІШЕННЯ XX З'ЇЗДУ КПРС ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ
ЧИННИК ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ
ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР В УМОВАХ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ**

Аналізується вплив ухвал XX з'їзду КПРС на становище партійно-державної номенклатури Української РСР в умовах розгортання десталінізації та лібералізації політичної системи СРСР.

XX з'їзд КПРС відбувся в лютому 1956 року, ставши примітною подією повоєнної радянської історії, оскільки його підсумки затвердили та розвинули деякі ліберально-демократичні чинники постсталінського етапу розвитку СРСР та союзних республік. Спричинені ним перетворення в суспільстві, у владі стали офіційним чинником еволюції політичного ладу від деспотично-комуністичного до ліберально-тоталітарного стану.

Ухвали з'їзду безпосередньо не посутньо зачіпали становище партійно-державного апарату. Проте сам ефект критики культу особи першим секретарем ЦК, засудження масових репресій, помітні тенденції лібералізації політичної системи, подальші антисталінська пропагандистська кампанія та жвава реакція громадян на ці дії влади не могли не спричинити очевидні зміни в становищі партійно-державного апарату.

Порушена тема завжди викликала достатньо багато уваги з боку науковців. Відновлення втраченого наприкінці 1960-х – у першій половині 1980-х років інтересу до періоду «хрущовської відлиги» спричинило появу низки публікацій вітчизняних та зарубіжних пошуковців. Після того, як Україна виборола незалежність і згинула комуністична система, новий історіографічний період позначився появою низки серйозних досліджень, дотичних до теми нашої статті [1].

Протягом останніх двох десятиріч з'явилися публікації нових архівних матеріалів, зміст котрих проливає світло на раніше не відомі сторінки історії, важливі аспекти нашої проблеми [2].

Проте досі не достатньо акцентовано увагу на еволюції партійно-державної номенклатури Української РСР у післяз'їздівський період. Тож нам видається актуальним дослідження тих змін, яких зазнав управлінський апарат після XX партз'їзду. Важливим виглядає й те, як переглядалася номенклатурою власна роль у державній політичній системі, формувалося її ставлення до тієї десталінізації, котра після 1956 року значною мірою визначалася власне партдержапаратом.

Якщо вважати, що рішення XX з'їзду зовсім не мали на меті послаблення режиму, а лише його зміцнення, то й оновлення політичного статусу партійно-державного апарату мало забезпечувати посилення його ролі в суспільстві. Тому слід мати на увазі, що після XX з'їзду не випадково продовжувалися започатковані в попередні роки пошуки вдосконалення правлячих структур.